

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітнійступінь)

на тему «Особливості зв'язку толерантності до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом у майбутніх психологів.»

ХАІ.704.7-96П1.21О.053.1009207 КР

Виконав: здобувач (ка) б курсу групи №7-96П1
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

(код та найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»

(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія»

(найменування)

Юрчук .В

(прізвище та ініціали здобувача (ки))

Керівник: д-р псих. наук, професор каф. 704

Кочарян О.С

(прізвище та ініціали)

Рецензент: Большакова А. М.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗВ'ЯЗКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ТА ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	8
1.1 Поняття толерантності до невизначеності та основні напрямки її дослідження.....	8
1.2 Поняття соціального інтелекту та основні напрямки його вивчення	16
1.3 Поняття емоційного інтелекту та основні напрямки його вивчення	19
Висновок до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗВ'ЯЗКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ТА ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	27
2.1 Характеристика вибірки дослідження.....	27
2.2 Методи та методика дослідження.....	27
Висновок до другого розділу.....	32
РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗВ'ЯЗКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ТА ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	34
3.1 Характеристика особливостей толерантності до невизначеності майбутніх психологів	34
3.2. Характеристика особливостей соціального інтелекту майбутніх психологів	41

3.3. Характеристика особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів	44
3.4. Виявлення взаємозв'язку толерантності до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом майбутніх психологів	49
Висновки до третього розділу	52
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	58

ВСТУП

Кожна людина у своєму житті майже щодня стикається з ситуаціями невизначеності. Такі ситуації стосуються як особистої, так і професійної сфери, вони пов'язані зі збільшенням темпу сучасного життя, обсягом та якістю отриманої інформації, віртуалізація суспільства, зміна соціального життя що саме і призводить до зростання ситуацій невизначеності. Саме швидкозмінність і стресогенність таких ситуацій вимагають сьогодні якісної психологічної підготовки фахівців, які могли б ефективно працювати в зазначених умовах.

Ситуація невизначеності є типовою ситуацією для людей багатьох професій – менеджерів, лікарів, юристів та звичайно психологів.

Саме готовність до невизначених ситуацій є однією з головних вимог до фахівців з психології. Професія психолога-це такий вид діяльності в якій фахівець має володіти навичками діяти в динамічних і невизначених умовах. Великий вплив на психологів мають фактори невизначеності як зовнішнього так і внутрішнього середовища, які пов'язані із особистістю майбутніх фахівців.

Формування толерантності до невизначеності є важливим фактором адаптації майбутніх фахівців, вони мають чітко сформувані у себе навички сприйняття ситуації невизначеності та обирати конструктивні стратегії реагування на такі ситуації.

Проблема толерантності до невизначеності описана багатьма зарубіжними та вітчизняними авторами, та не втрачає своєї актуальності і на даний час.

Актуальність цієї проблеми обумовлена зростанням кількості та якості тих ситуацій у житті, із якими людина

стикається – соціальні контакти, професійне життя, пристосування до новітніх технологій, перенасичення нової взаємо суперечливої інформації, що з'являються кожного дня та викликають у сучасної людини певний страх та дискомфорт. Особливо гостро це питання постає саме у контексті студентського віку. Для студентів високий рівень невизначеності є характерною рисою, і тому залишається важливим питання готовності молоді до змін.

Не менш важливим постає питання зв'язку толерантності до невизначеності із емоційним та соціальним інтелектом майбутніх психологів. Вони виступають одними із головних чинників професійної компетентності майбутніх фахівців в процесі підготовки до професійного життя. Саме соціальний та емоційний інтелект дозволяє забезпечити майбутньому магістру з психології ефективну міжособистісну взаємодію у професійній діяльності, є показником психологічного здоров'я, соціального становлення, а також ладного рівня толерантності до невизначеності, що також засвідчує актуальність даної проблематики на сучасному етапі розвитку психологічного знання.

Об'єкт дослідження: толерантність до невизначеності як психологічна риса особистості.

Предмет дослідження: особливості зв'язку толерантності до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом.

Мета дослідження: визначити особливості зв'язку толерантності до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом майбутніх психологів – студентів різних курсів факультету психології.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми зв'язку толерантності до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом майбутніх психологів.
2. Вивчити особливості толерантності до невизначеності майбутніх психологів.
3. Визначити особливості соціального інтелекту майбутніх психологів.
4. Визначити особливості емоційного інтелекту майбутніх психологів.
5. Визначити особливості зв'язку толерантності до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом майбутніх психологів.
6. Провести порівняльний аналіз особливостей толерантності до невизначеності, соціального та емоційного інтелекту студентів факультету психології різних курсів.

Методики дослідження:

1. Дослідження толерантності:
  - Методика «Толерантності до невизначеності» Т.В. Корнілової;
  - Опитувальник «Толерантності до невизначеності» Д. Маклейна в адаптації Е.Н.Осіна.
2. Для дослідження соціального інтелекту: методика оцінки соціального інтелекту С.В. Соловйова.
3. Для дослідження емоційного інтелекту: діагностика емоційного інтелекту МЕІ Манойлова М.О.
4. Для виявлення зв'язку між толерантністю до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом використані методи математичної статистики:
  - Кореляційний аналіз та методом рангових кореляцій Ч.Спірмена;

- Порівняльний аналіз за U-критерієм Манна Уїтні.

Дослідження проходили на території Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського "ХАІ". У дослідженні взяло участь 60 студентів факультету психології, віком від 18-25 років, 3-го та 6-го курсів. До першої групи увійшли 30 студентів 3 курсу (бакалаврського рівня) вищої освіти. До другої групи увійшли 30 студентів 6 курсу (магістерського рівня) вищого освіти.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗВ'ЯЗКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ТА ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1 Поняття толерантності до невизначеності та основні напрямки її дослідження

Перед тим, як ми почнемо знайомитись з проблемою толерантності до невизначеності, спочатку пропонуємо розглянути що ж насправді містить в собі поняття невизначеність.

Поняття невизначеності походить від протилежного до нього поняття визначеності, що означає щось фіксоване та постійне.

Визначеність дозволяє людині відчувати себе впевнено у собі, не відчувати сумнівів, така людина спроможна опиратись на досвід і знання, які вона має. Виходячи з цього можна сказати, що невизначеність навпаки означає наявність сумнівів у існуючій інформації, або ж повну її відсутність.

Невизначеність в психології найчастіше розуміється як відкрите завдання, в якому той, хто приймає рішення, не знає всієї сукупності діючих чинників і повинен сформулювати декілька гіпотез перш, ніж оцінити їх ефективність [5].

С.Д. Максименка описує невизначеність як стан (процес), який виникає в ситуації об'єднання мінливості ознак двох або більше психічних явищ [7].

На відміну від звичайних умов, в ситуаціях невизначеності, під впливом психогенних факторів сформовані психофізіологічні й соціально-психологічні механізми більше не можуть забезпечити адекватне відображення та регулювати

людську діяльність, в результаті цього руйнується «адаптаційний бар'єр» і настає психічна дезадаптація [17].

Внаслідок цього інтенсивність впливу зовнішніх і внутрішніх умов на людину збільшується настільки, що виникають зміни в її стані, які можна розглядати як один з критеріїв невизначеності ситуації [17].

На те як особистість сприймає ситуації невизначеності впливають етнокультурні, соціальні, індивідуально-психологічні, статево-вікові та інші чинники, залежно від яких і обирається та чи інша стратегія поведінки суб'єкта щодо подолання ситуації невизначеності [12].

З психологічної точки зору невизначеність містить в собі певні аспекти. Негативний аспект полягає в тому, що невизначеність викликає у людині почуття невпевненості, і говорить про недостатність ресурсів, сформованих у минулому, для вирішення певної ситуації. А позитивний аспект дозволяє розглянути ситуацію з точки зору відкриття нових можливостей і отримання у майбутньому бажаного результату.

Толерантність (латинського слова *tolerantia* - терпіння) у філософському енциклопедичному словнику визначається: 1) терпимість до іншого роду поглядів, звичаїв, особливостей різних народів, націй, звичок. 2) здатність організму переносити несприятливий вплив того чи іншого фактору середовища.

Сучасний український тлумачний словник трактує толерантність як відсутність або ослаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу.

В англо-російському психологічному словнику термін *tolerance* трактується як: придбана стійкість; стійкість до невизначеності; етнічна стійкість; межа стійкості людини;

стійкість до стресу; стійкість до конфлікту; стійкість до поведінкових відхилень. Таким чином термін толерантність має три значення: 1) стійкість, витривалість; 2) терпимість; 3) допуск, допустиме відхилення.

Е. Френкел-Брунсвік для опису толерантність до невизначеності використала два терміни: *tolerance for uncertainty* і *tolerance for ambiguity*. Незважаючи на те, що два цих терміни пов'язані схожими феноменами, необхідно їх розвести і спробувати підібрати найбільш адекватні російські аналоги [15]. *Ambiguity* передбачає те, що альтернативи нам відомі, а *uncertainty* описує ситуацію, при якій альтернативи невідомі. Інакше кажучи, *ambiguity* пов'язана з наявністю двох або більше інтерпретацій, а *uncertainty* з відсутністю інтерпретацій [15].

У вітчизняній психології для аналогічних термінів найбільш доречними будуть такі визначення: *uncertainty* – невизначеність, *ambiguity* – неясність [15].

Але хоча М.Л. Вільямс і П.Г. Клемпітт вважають невизначеність (*uncertainty*) більш широким явищем, існує точка зору, яка більш загальним терміном представляє саме «неясність» (*ambiguity*) [3].

Р.В. Нортон виявив декілька категорій невизначеності:

1. множинність значень (*multiple meanings*);
2. неясність (*vagueness*), неповнота (*incompleteness*) або фрагментарність (*fragmented*);
3. ймовірність (*probability*);
4. неструктурованість (*unstructured*);
5. брак інформації (*lack of information*);
6. невизначеність (*uncertainty*);

7. несумісність і протиріччя (inconsistencies & contradictions);

8. незрозумілість (unclear) [9].

Г. Олпорт визначив поняття толерантності до невизначеності інтегральною характеристикою особистості, що відбиває взаємодію людини із зовнішнім середовищем в кризові моменти життя. На його думку толерантність до невизначеності проявляється у гнучкому мисленні, широті поглядів, у здатності структурувати інформацію і моделювати ситуації, бути готовим до виправданого ризику заради успішної реалізації завдань.

М.І. Дубенцов говорить про те, що життєздатність, успішність, благополуччя і якість життя людини залежить від здатності справлятися з невизначеністю буття, яка у психологічній науці знайшла своє вираження в понятті «толерантність до невизначеності» [4].

Т. Адорно і авторами (Р. Сенфорд, Е. Френкель-Брунсвік, Д. Левінсон), в середині минулого століття у своїй теорії ввели поняття толерантності до невизначеності яка трактується як здатність справлятися зі складністю навколишнього світу [8]. Також Т. Адорно виявив взаємозв'язок між толерантністю до невизначеності та такою характеристикою особистості як авторитарність.

Д. Маклейн вважає що толерантність до невизначеності це є рисою особистості. Він описує це як множинність реакцій, від відторгнення до привабливості, складних, динамічно невизначених або таких, що мають суперечливі інтерпретації стимулів. Дослідником С. Баднером було відокремлене основні характеристики невизначених ситуацій, відповідно до яких з'явилися типи цих ситуацій.

Перший тип невизначеної ситуації визначається як невідома ситуація, новітня, що має недостатню кількість стимулів.

Другий тип невизначеної ситуації – комплексна, що містить забагато стимулів.

Третій тип – суперечлива невизначена ситуація, де стимули є не до кінця зрозумілими.

В літературі також зустрічається такий з підходів, який розглядає толерантність до невизначеності більш широко і описує як про надання переваги ситуаціям невизначеності; та розглядається як біполярний вимір, на одній стороні якого знаходиться толерантність до невизначеності, а з іншої – нездатність переносити невизначеність. Якщо людина толерантна до невизначеності, то вона буде більш спокійно відноситись до нечітко сформульованих ідей, невизначених стимулів, ситуацій і прагнутиме до них. Люди, які нездатні переносити невизначеність, навпаки уникатимуть невизначених ситуацій і будуть реагувати на них стресом, діятимуть метушливо і різко.

У вітчизняній науці толерантність до невизначеності трактується як інтегральна особистісна характеристика, яка містить у собі психологічну стійкість, систему цінностей, особистісні установки та індивідуальні властивості. При цьому у різноманітних дослідженнях показано зв'язок цього феномена з когнітивно-стильовими і особистісними характеристиками людини (М. Юртаєва, 2011), розвитком ідентичності особистості (А.І. Гусєв, 2009), особливостями прийняття рішення в ситуації морального (Чигринова 2010) і особистісного (Д.А. Леонтьєв, Є.Ю. Мандрикова, 2005; О.Ю. Мандрикова,

2005) вибору, виявлені соціальна, культурна, професійна і вікова специфіка прояву толерантності до невизначеності.

У зарубіжних дослідженнях толерантністю до невизначеності називають характеристику людини, яка спроможна приймати конфлікт та напругу у ситуації невизначеності, протистояти суперечливості інформації, спроможна приймати невідоме, при цьому не відчуваючи себе загнаним.

Усі роботи відомих дослідників розглядають толерантність до невизначеності з різних сторін. З одного боку це когнітивний стиль. З іншого боку це особистісна риса або мотиваційна характеристика, що дозволяє людині реалізувати власні патерни поведінки в умовах невизначеності.

Гусєв А.І. пропонує розглядати толерантність до невизначеності як резерв різноманітних шляхів розвитку особистості та ставлення нової ідентичності. А також як властивість особистості, яка дозволяє витримувати кризові прояви, пов'язані з невизначеністю смислових підвалин власного буття [10].

Характерними ознаками для особистості толерантної до невизначеності є:

- Потяг до невизначених ситуацій;
- Почуття комфорту у момент перебування у невизначеній ситуації;
- Сприймання невизначених ситуацій як бажаних;
- Здатність розмірковувати над проблемою, навіть якщо є невідомими усі фактори та можливі наслідки прийняття рішення;
- Здатність приймати конфлікт та напруження, що виникають у невизначених ситуаціях;

- Здатність опиратись відсутності зв'язку та логіки у інформації, що надходить;
- Здатність приймати невідоме;
- Здатність сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючі;
- Готовність пристосовуватись до невизначеної ситуації чи ідеї [10].

Поряд з поняттям толерантності до невизначеності, розглядають також поняття інтолерантності. Інтолерантність означає неприпустиму, непритаманну поведінку, неприйняття чужої думки; як риса, що зумовлює недопущення участі в будь-чому інших людей, які відрізняються від індивіда за певними ознаками; як негативний атрибут, що має національну специфіку, стереотипи, породжені необізнаністю, переконання, що власна група, система поглядів, спосіб життя є кращими за інших.

Інтолерантність- це прояв нетерпимості у ставленні і поведінки людини у взаємодії з іншими людьми на основі різноманітних ознак. Інтолерантність базується на таких психологічних умовах як: етноцентризм, упередження, забобони. Інтолерантність проявляється у дискримінації, ксенофобії, екстремізмі тероризмі.

З. Бранд визначив такі ознаки інтолерантності: націоналізм, шовінізм, насильство, агресія, фанатизм, цинізм, роздратування, негативні стереотипи, ксенофобія, забобони.

Е. Френкель-Брунсвік говорила про поняття інтолерантність до невизначеності як про феномен, що характеризує особистість як таку, що визначає все передчасно, нехтуючи реальними подіями та реальними фактами.

Інтолерантність до невизначеності має певні характеристики, які поділяються на:

- Первинні, що відповідають когнітивному стилю.
- Вторинні, що відбиваються у рисах особистості. До таких рис відносяться авторитаризм, ригідність, стиль мислення, агресивність та тривожність. У деяких випадках виділяють етнічні забобони.

Для інтолерантної особистості характерним є:

- Сприйняття невизначеної ситуації як джерела загрози;
- Тенденція до винесення полярних суджень по типу «чорне-біле»; намагання приймати поспішні рішення, часто без урахування справжнього стану справ;
- Потяг до очевидного та безумовного прийняття чи відторгнення у відносинах з іншими людьми;
- Нездатність до мислення у категоріях ймовірностей та намагання уникнути непрозорого та некоректного;
- Схильність реагувати занепокоєнням на незрозумілі ситуації;
- Потреба у категоризації;
- Неможливість припустити наявність позитивних та негативних характеристик всередині одного об'єкту;
- Дихотомічність сприймання;
- Нездатність сприймати суперечливі та такі, що швидко змінюються, стимули;
- Пошук безпеки та намагання уникнути невизначеності;
- Надання переваги знайомому, відторгнення усього незвичного [10].

Отже, толерантність до невизначеності уявляє собою складний феномен та є властивістю особистості, яка дозволяє їй

адаптуватися до ситуацій невизначеності та успішно в них діяти.

1.2 Поняття соціального інтелекту та основні напрямки його вивчення

Розгляд поняття соціального інтелекту неможливий без загального розгляду поняття інтелект, і в його основі лежить здатність до пізнання та вирішення проблем.

Зарубіжна психологія розглядає інтелект як єдину когнітивну систему або загальну здібність. А вітчизняна психологія ототожнює інтелект із мисленням.

Більшість дослідників розглядають інтелект як систему пізнавальних процесів – мислення, відчуття, сприйняття, пам'ять, уяву, які забезпечують можливість пізнання та перетворення світу.

До функціональних властивостей інтелекту відносять: рівень узагальнення значень слів, сформованість мисленевих операцій та розумових дій, здатність до навчання, сформованість когнітивних навичок, швидкість обробки інформації, елементарні інформаційні процеси, зміна пізнавального образу, тип організації знань, співвідношення пізнавальних процесів, здатність до самоконтролю потреб [39].

Поняття соціальний інтелект був запропонований Едвардом Торндайком, який визначив його, як здатність людини розуміти та управляти іншими людьми, залучатися до адаптивної соціальної поведінки.

Соціальний інтелект- це специфічна здатність, що забезпечує успішну взаємодію людини з іншими людьми, вміння розуміти та прогнозувати соціальну поведінку.

Соціальний інтелект це здібність людини орієнтуватися у суттєвих характеристиках комунікативної ситуації, недоступних безпосередньому спостереженню, і здатність на основі цього орієнтування визначати можливі способи опосередкованого досягнення своїх або загальних цілей в умовах, коли прямі способи їх досягнення неможливі [11].

Особистість розвивається в інтелектуальному плані завдяки тісному зв'язку із її формуванням.

Соціальний інтелект має еволюційну природу, свої навички ефективної комунікації людина розвиває все життя, а отримані знання залишаються із нею до самої старості.

Основою соціального інтелекту є взаємозв'язок між поведінкою, яку може спостерігати людина, та різними психічними станами інших людей.

На різних етапах свого життя людина проходить певний розвиток міжособистісної взаємодії людини із соціальним оточенням. Соціальний інтелект є когнітивною складовою комунікативних здібностей. В свою чергу розвиток супроводжується характерними процесами такими як самопізнання, саморозвиток та самонавчання, процес планування подій, узгодження ментальних здібностей. Усе це у подальшому буде визначати рівень соціальної адаптації особистості.

Соціальний інтелект формується в процесі соціалізації особистості. Його розвиток є запорукою успішності адаптації особистості при, наприклад, влаштуванні на роботу і тут соціальний інтелект буде набагато важливіший ніж загальний інтелект.

Для людини із високим рівнем соціального інтелекту стає набагато легше знаходити спільну мову із колективом, вона

володіє здібністю підтримувати здоровий психологічний клімат у колективі, а прояв інтересу, винахідливість та кмітливість дозволяє такій особистості бути більш продуктивною та досягати певних результатів у діяльності.

Особистість із високим рівнем соціального інтелекту здатна отримувати більш якісну інформацію про поведінку інших людей, здатна отримувати інформацію з невербального спілкування, а також здатна вести ефективну комунікацію, висловлюючи точні судження про людину. Людина із розвиненим соціальним інтелектом володіє здібністю прогнозувати подальші дії, розвиток обставин, проявляти далекоглядність, що у сучасному світі є доволі вагомими професійними характеристиками.

Для професії психолог розвинутий соціальний інтелект є особливо важливою характеристикою. Соціальний інтелект має бути однією із головних характеристик сучасного психолога, оскільки завдяки саме високому розвитку даного інтелекту проявляється інтерес до пізнання себе та інших, розвитку здібностей до рефлексії, далекоглядність у взаєминах із клієнтами, що у подальшому може суттєво вплинути на хід комунікації з клієнтами.

Але при цьому, соціальний інтелект не є гарантією прояву належної соціальної поведінки. Не дивлячись на високий рівень соціального інтелекту, все ще залишається можливість розвитку соціальної дезадаптації особистості, якщо в її основі лежать такі психологічні особливості як невротизація, певні риси акцентуації характеру, особливості мотивації та наявність негативних установок у особистості.

Високий рівень соціального інтелекту може свідчити про наявність у людини таких рис як контактність, відкритість,

почуття такту, доброзичливість, прагнення до психологічної близькості спілкуванням, сердечність тощо. Часто людина із соціальним інтелектом є лідером у колективі, організатором, має альтруїстичні схильності, бо має великий інтерес до соціальних проблем.

Проте говорити про соціальний інтелект як про сформовану здібність можна лише базуючись на певній періодизації його розвитку, яка у вітчизняній літературі ще не була представлена.

1.3 Поняття емоційного інтелекту та основні напрямки його вивчення

Емоційна сфера людини є одним із найважливіших регуляторів діяльності. Саме емоційні реакції, які виникають в процесі діяльності, визначають функціональний стан людини, її працездатність, ефективність діяльності, зацікавленість предметом діяльності та задоволеністю її результатом. А вивчення даного феномену базується на тому, що загальний успіх людини обумовлюється не загальним інтересом, а саме емоційним.

Емоційний інтелект впливає на здатність ефективно взаємодіяти, розуміти, поважати та цінувати почуття інших людей, уважно до них ставитись, виявляти здатність до співпереживання та бути толерантним.

Емоційний інтелект – це здатність усвідомлювати власні почуття і почуття інших людей. Він являє собою психологічне утворення, яке пов'язане з когнітивними здібностями та з емоційними особливостями людини.

Так емоційний інтелект дає змогу людині розбиратися в своїх емоційних переживаннях та керувати власними емоціями,

допомагає значно простіше розв'язувати складні життєві ситуації, конфлікти, а також вести більш ефективну комунікацію.

Як виявилось, емоційний інтелект почали вивчати ще за часів античності. Платон відносить розумові задоволення і страждання до чистих, вищих потреб, які аж ніяк не пов'язані з нижчими, тими, які виходять із задоволення потреб організму. Аристотель наполягав на необхідності тримати під контролем розсуду негативні емоції [19].

Поняття емоційного інтелекту було запропоновано Джоном Майєром і Пітером Саловейм у 1990 році, а ідея набула поширення у книзі журналіста і психолога Данієля Гоулмана у 1995 році [24]. Г.Г. Гарскова пов'язує емоційний інтелект зі здібністю розуміти особистість крізь емоційний прояв, завдяки чому «керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу та синтезу».

Автори однієї з останніх монографій із цієї проблеми зауважують, що серед психічних явищ, ідентифікованих наприкінці ХХ століття, складно знайти такий феномен, який привернув би до себе таку пильну увагу науковців і представників практичних галузей досліджень, як емоційний інтелект [20].

Д.В. Люсін і автори розкривають поняття емоційного інтелекту як здатність до розуміння та керування своїми емоціями та емоціями інших людей.

П. Саловей, Дж. Майєр і Д. Карузо визначають емоційний інтелект як форму соціального інтелекту, що включає здатність відображати власні і чужі емоції та почуття, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для регуляції людського мислення та дій [26]. Емоційний інтелект у цих авторів

характеризується здатністю відображати почуття та емоції як своїх, так і інших людей. Тут важливим є те, що особистість здатна розрізняти емоції та активно й ефективно використовувати їх для орієнтації у поведінці та мисленні.

Д. Майерм та П. Саловеем був проведений змістовно-структурний аналіз, який передбачає виділення двох компонентів: внутрішньо особистісного (здатність встановити взаємозв'язок між своїми думками, вчинками та почуттями, здатність формувати адекватну модель власного «Я», та використовувати цю модель для ефективного функціонування у житті) та міжособистісного (здатність розуміти інших людей, усвідомлювати мотиви їхньої діяльності, ставлення їх до роботи, визначення того, яким чином краще було б налаштовувати працю з ними) [26].

Основними якостями емоційного інтелекту є:

- Емпатія
- Співчуття
- Розрізнення власних почуттів
- Збереження балансу між емоціями та розумом
- Самоповага
- Самоприйняття

До ознак емоційного інтелекту можна віднести здібність керувати збуджуючими до дій емоціями, здібність розуміти емоції оточуючих, емоційну свідомість, вміння впливати на емоції інших людей, здібність розмежувати справжні емоції та їх імітацію, здібність визначати причини та наслідки емоцій.

Р. Бар-Он визначає емоційний інтелект як некогнітивну здібність, та як знання та компетентність, які забезпечують можливість успішного вирішення різноманітних життєвих ситуацій, та визначає в його моделі такі сфери компетентності:

1) Самопізнання - усвідомлення своїх емоцій, впевненість в собі, самоповага, самоактуалізація, незалежність;

2) Навички міжособистісного спілкування - емпатія, взаєморозуміння, соціальна відповідальність;

3) Адаптаційні здібності – вміння вирішення проблеми, реально оцінювати ситуацію, пристосовуватись до нових умов;

4) Управління стресовими ситуаціями - стресостійкість, контроль за імпульсивними спалахами;

5) Домінування позитивного настрою – відчуття щастя, оптимізму [36].

У теорії Д.В. Люсіна, здатність до розуміння емоцій, що людина:

- Може розпізнати емоцію, тобто встановити сам факт наявності емоційного переживання у себе або у іншої людини;
- Може ідентифікувати емоцію, тобто встановити, яку само емоцію відчуває вона сама або інша людина, і знайти для неї словесне вираження;
- Розуміє причини, що викликали цю емоцію, і наслідки, до яких вона призведе [18].

Здатність до управління емоціями означає, що людина може:

- Контролювати інтенсивність емоцій, передусім приглушати надмірно сильні емоції, контролювати зовнішнє вираження емоцій;
- При необхідності довільно викликати ту або іншу емоцію [18].

Також, на думку Д. Люсіна, емоційний інтелект можна уявити як конструкт, що має двоїсту природу та пов'язаний, з одного боку – з когнітивними здібностями, а з другого – особистісними характеристиками.

На думку Д. Гоулмана людина із розвиненим рівнем емоційного інтелекту є соціально активною, її діяльність продуктивна, вона більш успішна, її життя наповнене подіями, вона менш схильна до тривоги, легко контактує із оточуючими, дотримуються етичних принципів. Ті люди, у яких емоційний інтелект розвинений в недостатній мірі, схильні до мінливого настрою, що в кінцевому рахунку відображається на продуктивній діяльності.

У дослідженнях М.Н. Андерсона та інших науковців було виявлено, що оптимальний період для розвитку емоційного інтелекту є дитинство. Здібність розпізнавати власні почуття та керувати ними формує спосіб поведінки, який здобуває для людини характер потреби. Іншими словами це є звичкою, і вона може стати життєва визначною.

Виділяють наступні чотири компоненти емоційного інтелекту.

Першим компонентом є сприйняття та ідентифікація емоцій (власних та інших людей). Характерною особливістю даного компонента є здатність людини розуміти емоції людини за мімікою, жестами, особливостями поведінки; вміння контролювати власні почуття; емоційна грамотність, а саме спроможність виявити специфічні почуття в собі та інших людей, вміння ефективно користуватися емоціями у комунікаціях). Для професійної діяльності психолога розпізнавання емоцій є одним із найбільш важливих компонентів професійної реалізації. Завдяки цьому встановлюється найбільш точний контакт із клієнтом.

Другий компонентом є використання емоцій. Завдяки емоціям концентрується увага на важливій інформації, що

допомагає в міркуваннях і сенситивній пам'яті, а зміна настроїв дозволяє враховувати різні точки зору.

Третій компонент – розуміння емоцій, який полягає у спроможності розв'язувати емоційні проблеми; здатності емоційного аналізу думок і поведінки; розуміння цінностей емоцій. Це здатність особистості словами виразити емоційний стан іншої людини, оцінити інтенсивність емоції, їх тривалість та наслідки, з якими зіткнеться особистість у прояві цих емоцій. Для психолога даний компонент визначається таким поняттям як емпатія. У свою чергу емпатія це обов'язкова вимога особистості психолога.

Четвертий компонент управління власними емоціями та почуттями інших людей означає контроль над власними та чужими емоціями, а саме: стримування негативних почуттів та генерування позитивних.

Висновок до першого розділу

У першому розділі кваліфікаційної роботи був проведений теоретичний аналіз наукової літератури та визначено, що толерантність до невизначеності являє собою складний феномен та є властивістю особистості, яка дозволяє їй адаптуватися до ситуацій невизначеності та успішно в них діяти. Деякі науковці розглядають толерантність до невизначеності як когнітивну рису, а інші розглядають як особистісну рису та мотиваційну характеристику, які дозволяють людині поводитись певним чином в умовах невизначеності. Також толерантність до невизначеності розглядається з одного боку як джерело загрози, а з іншого як джерело можливостей. Зарубіжні джерела описують толерантність до невизначеності як характеристику

людини, яка спроможна приймати конфлікт та напругу у ситуації невизначеності, протистояти суперечливості інформації, спроможна приймати невідоме, при цьому не відчуваючи себе загнаним. Вітчизняні джерела говорять про толерантність до невизначеності як про інтегральну характеристику особистості, яка містить у собі психологічну стійкість, систему цінностей, особистісні установки та індивідуальні властивості.

У другому пункті ми описали поняття соціального інтелекту як здібність, що забезпечує успішну взаємодію людини з іншими людьми, вміння розуміти та прогнозувати соціальну поведінку. Соціальний інтелект формується в процесі розвитку людини, який можуть вдосконалюватись та зберігатись впродовж усього життя. Основою соціального інтелекту є взаємозв'язок між поведінкою, яку може спостерігати людина, та різними психічними станами інших людей. Високий рівень соціального інтелекту дає можливість особистості отримувати максимальну кількість інформації про поведінку інших людей, усвідомлювати особливості невербального спілкування, а також вести ефективну комунікацію, висловлюючи точні судження про людину. Соціальний інтелект допомагає робити прогноз про подальші події, прогнозувати розвиток обставин, проявляти далекоглядність, що на сьогоднішній день є важливими та цінними характеристиками для будь-якого професіонала.

У третьому пункті визначили поняття емоційного інтелекту як здатність усвідомлювати власні почуття і почуття інших людей. Емоційний інтелект починає розвиватися у людини з дитинства. Саме емоційний інтелект дозволяє ефективно взаємодіяти та розуміти почуття інших людей, а також допомагає більш ефективно розв'язувати складні життєві

питання, що безпосередньо пов'язані із емоціями. Основними якостями емоційного інтелекту є емпатія, співчуття, розрізнення власних почуттів, збереження балансу між емоціями та розумом, самоповага, самоприйняття. Емоційний інтелект містить в собі чотири компонента такі як: сприйняття та ідентифікація емоцій, використання емоцій, розуміння емоцій, управління власними емоціями.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗВ'ЯЗКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ТА ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1 Характеристика вибірки дослідження

Дослідження проходило на території Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського "ХАІ" м. Харків. Харківський авіаційний інститут був заснований в 1930 р. Інститут готував висококласних спеціалістів в галузі авіаційної та космічної інженерії, ім'я яких відомі на весь світ. На сьогодні університет має 8 факультетів та готує студентів з 38 спеціальностей. Одна з яких є «Психологія». Кафедра психології була заснована 1 листопада 2002 року.

У дослідженні взяли участь 60 досліджуваних студентів факультету психології. Що були розділені на дві групи.

До першої групи увійшли 30 студентів 3 курсу (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету психології. Мають незакінчену вищу освіту. Не працюють. Проживають з батьками або у гуртожитку університету. Вік досліджуваних 18-20 років. Не заміжні та неодружені. Дітей не мають.

До другої групи увійшли 30 студентів 6 курсу (магістерського) рівня вищої освіти факультету психології. Деякі з них мають місце роботи. Мають ступень бакалавра з психології, філології, педагогіки, соціології. Проживають з батьками, або самостійно. Вік 22-25 років. Частина студентів з цієї групи перебуває у шлюбі та мають одну дитину. Інша частина не перебуває у шлюбі, та дітей не має.

2.2 Методи та методики дослідження

Для проведення досліджень та виконання завдань нами було обрано та використано наступні методи та методики дослідження. 1. Методика «Толерантність до невизначеності» Т.В. Корнілової

Методика складається з 33 пунктів, та складається з 3-х шкал таким чином, що шкали не мають спільних пунктів. Опитувальник Т.В. Корнілової допомагає виявити показники толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, та міжособистісну інтолерантність до невизначеності.

Перший фактор - толерантності до невизначеності (ТН)- особистісна властивість, що означає прагнення до змін, новизни та оригінальності, готовності йти незвичними шляхами і віддавати перевагу більш складним завданням, мати можливість самостійності і виходу за рамки прийнятих обмежень. Людина із високими показниками за даною шкалою більшу перевагу віддає складним завданням життя, у яких вона прагне знайти вихід самостійно.

Другий фактор – інтолерантність (ІТН) – фокусує прагнення до ясності, впорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, припущення про переважну роль правил і принципів, дихотомічний поділ правильних і неправильних способів, думок і цінностей. Людина із високим рівнем інтелектуальності більшу перевагу віддає правилам та принципам, що є сталими та визначеними.

Третій фактор - міжособистісна інтолерантність до невизначеності (МІТН). Означає прагнення до ясності і контролю в міжособистісних стосунках, дискомфорт в разі невизначеності відносин з іншими. В цілому це відповідає критеріям нестійкості, монологічності, статичності в стосунках

з іншими. Людина із високими показниками за даною шкалою прагне всебічного контролю у відносинах із людьми. Якщо людина не до кінця розуміє, що насправді відбувається у її стосунках із іншими, вона починає відчувати певний рівень дискомфорту.

В контексті методики визначені середні норми для трьох зазначених шкал. Норми зазначені нами у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Норми для трьох діагностичних шкал

Фактори	Низький	Середній	Високий
Толерантність до невизначеності	12-35	36-60	61-84
Інтолерантність до невизначеності	13-38	39-65	66-84
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	8-23	24-40	41-56

2. Опитувальник «Толерантність до невизначеності» Д. Маклейн в адаптації Е.Н. Осіна

Опитувальник Д. Маклейна в адаптації Е.Н. Осіна дозволяє проаналізувати такі показники: відношення до новизни, відношення щодо складних ситуацій, відношення до складних задач, відношення щодо невизначених ситуацій, вподобання невизначеності, толерантність або уникнення невизначеності та їх загальний бал. Опитувальник складається із 22 тверджень, з якими досліджуваним потрібно було погодитися або не погодитись за 7 бальною шкалою.

Відповідна кількість балів та характеристика рівня толерантності до невизначеності була наведена у Додатку Б. див. Таблиці Б.2

3. Методика оцінки соціального інтелекту С.В. Соловйова

Дана методика є модифікацією автора відомої класичної методики «історія з завершенням». Діагностика майбутніх психологів за даною методикою є дуже корисно. Автор методики відмічає, що складові професійної компетентності психолога, такі як емпатія, комунікативні здібності, здатність до співчуття, мають своєю основою саме соціальний інтелект.

Дослідження відбувається протягом 15 хвилин. До складу методики входять дві діагностичні шкали:

- Шкала вербального соціального інтелекту
- Шкала невербального соціального інтелекту.

Досліджувані мали змогу набрати за результатами методики до 14 балів. Ранжування оцінок відбуваються наступним чином.

- Високий рівень - 14-13 балів
- Середній рівень - 12-10 балів
- Нижче середнього рівня - 9-6 балів
- Низький рівень – менш 6 балів.

4. Діагностика емоційного інтелекту МЕІ Манойлова М.О.

Методика націлена на вивчення рівня емоційного інтелекту особистості майбутніх психологів. Відповідно до думки автора методики емоційний інтелект представляється здатністю людини до сприйняття та регуляції власних емоційних станів, а також розпізнання та регуляції емоцій інших людей.

Методика складається із 40 тверджень з якими досліджуваному потрібно було погодитись або не погодитись.

До складу методики входять три інтегральні показники. Серед шкал методики виділяють такі:

- Загальний показник емоційного інтелекту
- Внутрішньоособистісний аспект емоційного інтелекту, який має дві субшкали:
  - Усвідомлення власних почуттів та емоцій;
  - Керування своїми почуттями та емоціями.
- Міжособистісний аспект емоційного інтелекту, який також має дві субшкали:
  - Усвідомлення почуттів та емоцій інших;
  - Керування почуттями та емоцій інших.

Методи математичної статистики:

1. Кореляційний аналіз за методом рангових кореляцій Ч. Спірмена

Непараметричний статистичний метод, що дозволяє вивчити залежність між двома змінними. Метод названий на честь Чарлза Спірмена, який намагався описати співвідношення між двома змінними.

За допомогою даного методу можна виміряти наскільки добре співвідносяться два поняття монотонної функції.

Коефіцієнт Спірмена має значення від 1 до -1, що визначає, прямий це зв'язок або ж зворотній. Найкраще всього коефіцієнт підходить до порядкових змінних.

Нами було використано даний метод для дослідження взаємозв'язку між толерантністю до невизначеності та рівнем емоційного і соціального інтелекту майбутніх психологів.

2. Порівняльний аналіз за U-критерієм Манна-Уїтні

Даний статистичний метод також є непараметричним. Він дозволяє визначити відмінності для двох незалежних вибірок. На відміну від t-критерію, цей метод не враховує нормальність

розподілу та однакові дисперсії. Для підрахунку показника за результатом порівняння порядкові шкали ранжуються.

Нами було використано даний метод для порівняння особливостей толерантності до невизначеності, а також рівня соціально та емоційного інтелекту у студентів психологів різних курсів.

Дослідження складалось з трьох етапів:

На першому етапі ми здійснили проведення теоретичного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми дослідження, формування об'єкта, предмета, визначення завдань дослідження та підбір діагностичних методів;

На другому етапі було проведені діагностичні методики дослідження, проаналізовані отримані результати та проведена їх математична обробка;

На третьому етапі ми систематизували данні для подальшого оформлення їх у кваліфікаційній роботі.

Висновок до другого розділу

В нашому дослідженні взяли участь 60 студентів 3-го та 6-го курсу. Віком від 19-25 років.

Для досягнення поставлених задач нашого дослідження було використано наступні психодіагностичні методи: Методика «Толерантність до невизначеності» Т.В. Корнілової, Опитувальник «Толерантність до невизначеності» Д. Маклейн в адаптації Е.Н. Осіна, Методика оцінки соціального інтелекту С.В. Соловйова, Діагностика емоційного інтелекту МЕІ Манойлова М.О. Та методи математичної статистики: Кореляційний аналіз за методом рангових кореляцій Ч. Спірмена, Порівняльний аналіз за U-критерієм Манна-Уїтні.

Дослідження складалось з трьох етапів:

На першому етапі ми здійснили проведення теоретичного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми дослідження, формування об'єкта, предмета, визначення завдань дослідження та підбір діагностичних методів;

На другому етапі було проведені діагностичні методики дослідження, проаналізовані отримані результати та проведена їх математична обробка;

На третьому етапі ми систематизували данні для подальшого оформлення їх у кваліфікаційній роботі.

РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗВ'ЯЗКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ТА ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

3.1 Характеристика особливостей толерантності до невизначеності майбутніх психологів

Для того щоб визначити особливості толерантності та інтолерантності до невизначеності у студентів, які взяли участь у нашому дослідженні, ми використали наступні діагностичні методики.

На першому етапі дослідження за допомогою методики «Толерантність до невизначеності» Т.В. Корнілової ми проаналізували особливості толерантності до невизначеності. Середні показники, які отримали у дослідження були занесені до Таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Результати дослідження за методикою «Толерантність до невизначеності» Т.В. Корнілової.

Фактори	Студенти 3 курсу	Студенти 6 курсу
Толерантність до невизначеності	34,9	44,8
Інтолерантність до невизначеності	71,6	42,2
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	25,3	26,4

За результатами, які відображені у Таблиці 3.1, можемо зробити наступні висновки.

Як ми бачимо студенти 6 курсу мають середній рівень толерантності до невизначеності. Це говорить про те, що студенти готові до сприйняття нового та незвіданого, вони живуть та працюють в атмосфері невизначеності, але відкриті до нового досвіду. Але при цьому відчувають тривогу до того, щоб не відповідати новій ситуації. В контексті роботи, це можуть бути ситуації, коли нові критерії роботи передбачають більший розвиток професійних здібностей. Не дивлячись на те, що для нового відводиться час для адаптування, студенти відчувають певну тривожність, що вони не зможуть, в них не вийде. Але, така тривога швидко зникає. Студентам необхідний не великий проміжок часу на те, щоб зорієнтуються у новому і далі відчувати себе більш спокійно та впевнено.

За результатами дослідження ми також бачимо, що студенти 3-го курсу отримали низький рівень толерантності до невизначеності. Це свідчить про те, що студенти потребують визначеність у відносинах, у роботі, у навчанні. Вони важко орієнтуватися у новому, незвіданому, часто невизначені ситуації лякають їх, не даючи змоги розкрити свій потенціал. Людям з низьким рівнем толерантності потрібно досить багато часу, щоб адаптуватися до нових, незнайомих обставин.

Рівень інтолерантності у студентів 6 курсу виявився на середнім. Це означає, що студенти у роботі, навчанні та загалом у житті під час певних конкретних ситуацій прагнуть визначених рамок, норм та правил. Особливо це стосується ситуацій, коли досліджуваним необхідно брати на себе відповідальність – для того, щоб виконати щось максимально добросовісно, їм необхідні встановлені норми. Але якщо співвіднести ці результати із шкалою толерантності, то можна

зробити висновок, що студенти ладні швидко адаптуватись до нового та незвіданого.

У студентів 3 курсу рівень інтолерантності до невизначеності виявився високим. Це означає те, що студенти прагнуть ясності, впорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, припущення про чільну роль правил і принципів, дихотомічний поділ правильних і неправильних способів, думок і цінностей. Також може проявлятися складність у зміні попередніх поглядів та стратегій, та акценті на раціональному пошуку інформації.

Міжособистісна інтолерантність до невизначеності, у студентів як 3 так і 6 курсів виявилась на середньому рівні. Це говорить про те, що для студентів є важливим слідкувати за думками інших людей, навіть можна сказати, що є ситуації, у яких досліджувані лякаються, коли не можуть простежити хід думок свого співрозмовника. Але вони залишають місце для таємниці та інтриги. Спокійно встановлюють контакти із новими людьми, підлаштовуються у нових компаніях, почувають себе досить відкритими та ставлять себе у суспільстві дуже відверто.

Далі ми проаналізували особливості толерантності до невизначеності за методикою «Толерантність до невизначеності» Д. Маклейна в адаптації Е.Н. Осіна.

Результати дослідження ми відобразили у Таблиці 3.2.

Отримані показники допомогли нам визначити наступне.

Студенти 6-го курсу мають середній рівень толерантності до невизначеності. Це свідчить про те, що досліджувані студенти готові працювати в умовах браку інформації та у відсутності патернів поведінки, та здатні можуть обходитись без заготовленого плану дії.

Таблиця 3.2

Результати дослідження за методикою «Толерантність до невизначеності» Д. Маклейн в адаптації Е.Н. Осіна

Група	Середня кількість балів	Рівень толерантності до невизначеності
Студенти 3 курсу	36,2	Низький
Студенти 6 курсу	44,8	Середній

Вони готові до нових подій у житті з якими раніше ніколи не зустрічалися, відкриті до нового досвіду, готові до новизни, та до вирішення складних завдань. Але їм також характерна тривожність, невпевненість в правильності своїх дій, їм притаманна невпевненість у собі та нерішучість. У складних ситуаціях вони здатні панікувати, але з часом вони здатні опанувати себе та діяти ефективно.

Толерантність до невизначеності у студентів 3-го курсу виявилась на низькому рівні. Це свідчить про те, що для них характерна розгубленість, нездатність діяти без чітких орієнтирів, уникнення невизначеності. Для них є необхідними шаблони та готові алгоритми вирішення тієї чи іншої задачі. Такі особистості відрізняються високим рівнем самостійності, але часто потребують чиеїсь підтримки. В ситуаціях невизначеності для них характерна метушливість. Процес прийняття рішення є дуже тяжким завданням, але цінність рішення для них дуже завищена. Прагне досягти в будь-яких відносинах максимальної кількості ясності, неприйняття недовомовленості. Кожне рішення сприймається як переломний момент, після якого буде складно повернутися і зробити «другий хід».

Також нами було проаналізовано співвідношення високого, середнього та низького рівня толерантності у студентів 6 курсу. Результати були зображені нами на Рис. 3.1.

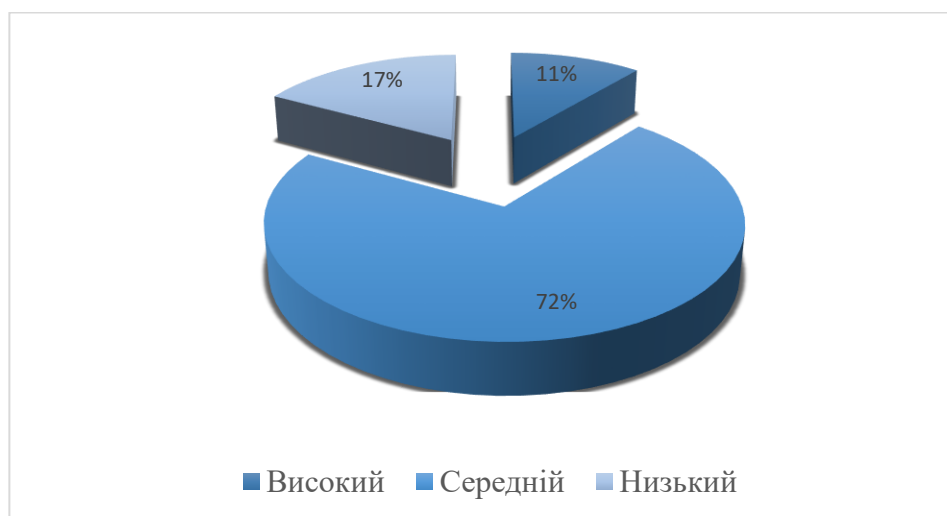

Рис. 3.1. Співвідношення результатів за групою студентів 6 курсу, (%)

На Рис. 3.1., ми бачимо наступні результати.

17% студентів 6 курсу показали низький рівень толерантності до невизначеності. Серед яких виявились такі студенти, які зовсім не готові до прийняття нового та не можуть сконцентровано жити і працювати у невизначених умовах.

72% студентів 6 курсу мають середній рівень толерантності до невизначеності.

11% студентів 6 курсу мають високий рівень толерантності до невизначеності. Достатньо малий відсоток студентів із цієї групи повністю готові до прийняття нового та з легкістю живуть і працюють в не завжди відомих умовах.

Для студентів 3 курсу був також проведений даний аналіз. Результати дослідження ми висвітлили на Рис. 3.2.

За даними результатами дослідження, що зображено на Рис. 3.2. ми можемо бачити, що співвідношення низького, середнього

і високого рівня толерантності у студентів 3 курсу показав зовсім інші результати.

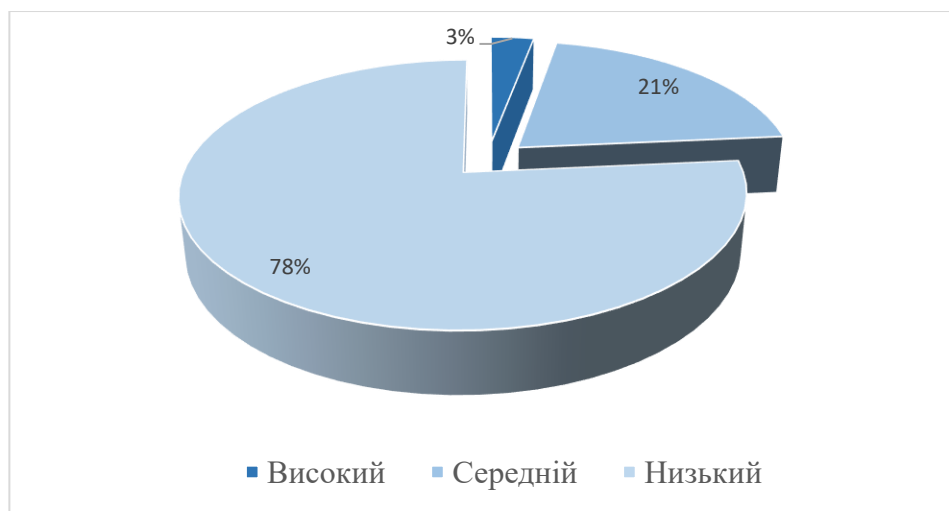

Рис. 3.2. Співвідношення результатів за групою студентів 3 курсу, (%)

78% досліджуваних студентів 3 курсу мають низький рівень толерантності до невизначеності.

19% студентів показали середній рівень толерантності до невизначеності. Доволі мала частка студентів приймає невизначені ситуації та готові працювати в умовах браку ресурсів, інформації тощо.

3% студентів цієї групи показали високий рівень толерантності до невизначеності. Це говорить про те, що досить мала частка досліджуваних студентів здатна працювати в невизначених умовах, ураховуючи брак інформації, ресурсів тощо.

Далі ми проаналізували різницю у показниках толерантності до невизначеності студентів психологів 3 та 6 курсів. Для цього ми використали метод порівняльного аналізу за U-критерієм Манна-Уїтні. Результати порівняльного аналізу були занесені до Таблиці 3.3.

За результатами порівняльного аналізу було виявлено три статистично значущі показники.

Таблиця 3.3

Результати порівняльного аналізу рівня толерантності до невизначеності студентів

Показники	U	p
Толерантність до невизначеності (Методика Корнілової)	94	<0,005
Інтолерантність до невизначеності	156	<0,005
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	382	<0,005
Толерантність до невизначеності (методика Маклейн)	112	<0,005

Статистично значущі показники відмінностей було визначено між показниками толерантності до невизначеності між двома групами досліджуваних. Виявлено, що студенти 6 курсу мають більш високий рівень толерантності до невизначеності. Вони більш відкриті до нового та більш спокійно приймають ситуації із невідомими обставинами. На відміну від них, студенти 3 курсу мають більш низькі показники, що вказують на нездатність студентів працювати без визначених обставин.

Статистично значущі показники виявлені у показниках інтолерантності до невизначеності. Студенти 3 курсу мають

більш високі показники інтолерантності. Вони більше прагнуть визначених умов діяльності, не звикли працювати із невідомим. Навпаки ж, невідоме лякає їх та не дає змоги сконцентруватися на чомусь. Показники студентів 6 курсу є набагато нижчими. Вони більш спокійно підлаштовуються під обставини, але все ж мають присутню певну тривожність щодо ситуації.

У показниках міжособистісної інтолерантності статично значущих показників відмінностей не визначено.

Визначено статистично значущий показник відмінностей у показниках толерантності до невизначеності за методикою Д. Маклейн. Виявлено, що студенти 6 курсу мають більш високий рівень толерантності до невизначеності. Група студентів 3 курсу має більш низькі показники.

3.2. Характеристика особливостей соціального інтелекту майбутніх психологів

Оцінку соціального інтелекту у студентів старших і молодших груп, що приймали участь у дослідженні ми провели за допомогою методики оцінки соціального інтелекту С.В. Соловйова.

Результати дослідження у вигляді середніх показників ми представили у Таблиці 3.4.

Проаналізувавши результати, які відображені у Таблиці 3.4., можемо сказати, що студенти двох груп мають середній рівень соціального інтелекту який складається з вербального і невербального. Це означає, що досліджувані як старших, так і молодших курсів поки що не можуть до кінця оцінювати поведінку інших людей, давати характеристику їхнього емоційного стану, не здатні корегувати власну поведінку та стан

відповідно до стану інших. Виходячи з цього, ми можемо зробити висновок про те, що соціальний інтелект обох досліджуваних груп студентів ще досі знаходиться на стадії формування.

Таблиця 3.4

Показники рівня соціального інтелекту досліджуваних студентів

Групи	Особливості соціального інтелекту	
	Вербальний соц. інтелект	Невербальний соц. інтелект
Студенти 3 курсу	9,0	8,866
Студенти 6 курсу	11,396	12,854

Для того, щоб детальніше проаналізувати показники отриманих при дослідженні пропонуємо звернемось до Рис. 3.3.

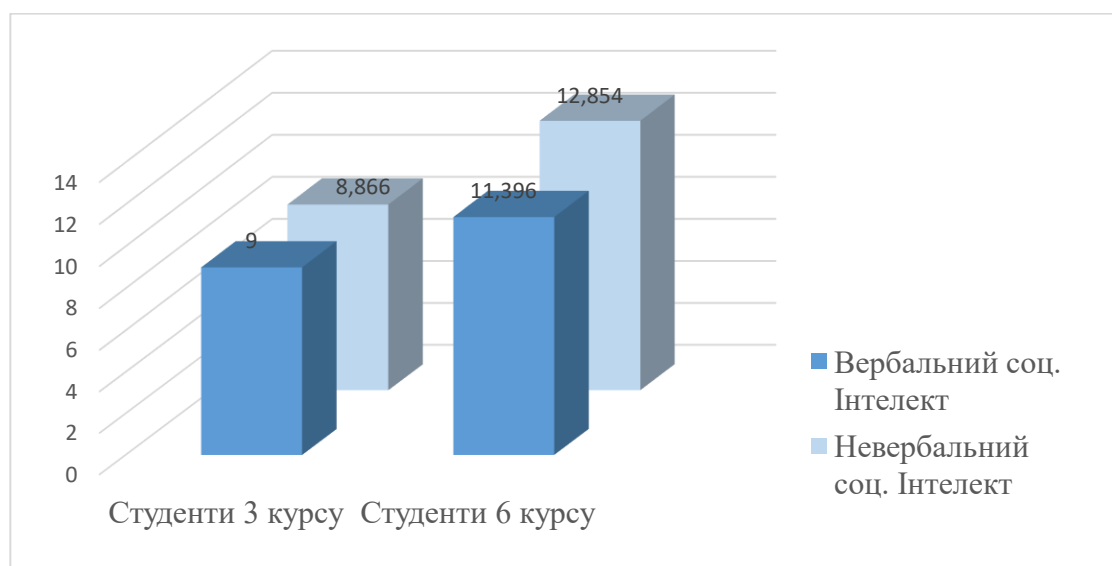

Рис. 3.3. Показники рівня соціального інтелекту досліджуваних студентів

За результатами аналізу представлені на Рис.3.3., ми бачимо, що показники вербального і невербального соціального

інтелекту у студентів 6 курсу знаходяться на середньому рівні. Це свідчить про те, що старшокурсники мають досить високі здібності щодо оцінки і аналізу поведінки інших людей, та здатні об'єктивно оцінювати свою поведінку.

На нашу думку, не достатньо високі показники за даними шкалами наявні у студентів потреби діяти відносно ситуації. Наразі ми маємо таку картину, коли деякі ситуації можна вирішити лише обхідними шляхами. Часто зі сторони здається, що такі досліджувані студенти ніяк не контролюють процес. Насправді ж іноді для того, щоб вирішити ситуацію, необхідно більш детально вникнути в особливості поведінки людей, із якими спілкуються старшокурсники. Також можемо припустити, що на такі результати може впливати доволі юний вік досліджуваних. Наразі їхній соціальний інтелект може знаходитись на стадії формування.

За результатами цього ж дослідження рівень вербального та невербального соціального інтелекту у студентів 3 курсу є нижче середнього рівня. Це говорить про те, що в ситуації та люди, проаналізувати і зрозуміти яких, для студентів молодших курсів, виявляється важко, а в поведінку яких зрозуміти виявляється легше. Їм важче розпізнати, зрозуміти та діяти відносно поведінки інших людей. Їхній соціальний інтелект, на нашу думку, також знаходиться на етапі формування, беручи до уваги їхній ще більш юний вік. Але все ж таки, рівень розвитку соціального інтелекту досліджуваних старшокурсників є вищим.

Далі ми провели порівняльний аналіз показників соціального інтелекту двох досліджуваних груп студентів. Результати порівняльного аналізу занесли до Таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Порівняльний аналіз показників соціального інтелекту
студентів

Показники	U	p
Вербальний соціальний інтелект	48	<0,005
Невербальний соціальний інтелект	44	<0,005

За результатами порівняльного аналізу було виявлено статистично значущі показники відмінності вербального та невербального соціального інтелекту.

Дослідження показало, що рівень вербального та невербального соціального інтелекту студентів 6 курсу є вищим за показники студентів-психологів 3 курсу. Старшокурсники більш схильні до розуміння себе та власних дій, а також до розуміння дій та думок інших. Студентам 3 курсу виявляється більш важко розуміти, чому інші люди так чи інакше поведуться у житті.

3.3. Характеристика особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів

На наступному етапі дослідження за допомогою методики МЕІ Манойлова М.О. нами був проведений аналіз особливості емоційного інтелекту у студентів двох курсів.

Отримані результати дослідження особливостей емоційного інтелекту студентів-психологів 3 та 6 курсів було занесено нами до Таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Показники рівня емоційного інтелекту досліджуваних студентів

Групи	Особливості емоційного інтелекту		
	Інтегральний показник EI	Міжособистісний аспект EI	Внутрішньо-особистісний аспект EI
Студенти 3 курсу	13,469	5,324	8,112
Студенти 6 курсу	14,543	6,471	8,167

Згідно з отриманими результатами дослідження, ми можемо зробити наступні висновки.

Рівень інтегрального показника емоційного інтелекту двох досліджуваних груп студентів є вище середнього. Такі показники говорять про достатньо високу розвиненість одного компонента емоційного інтелекту та не завершений процес формування іншого. У випадку досліджуваних студентів молодших і старших курсів виявився більш високий розвиток внутрішньоособистісного аспекту емоційного інтелекту та наявний процес формування міжособистісного аспекту емоційного інтелекту. Отже, виходячи з цього можна сказати, що студенти двох груп здатні добре розуміти власні почуття та емоції, але ще не змозі достатньо добре розуміти інших.

Показники досліджуваних студентів обох груп за шкалою міжособистісного аспекту емоційного інтелекту знаходяться на рівні середнього. Через що можна сказати, про недостатню сформованість навичок усвідомлення почуттів та емоцій інших людей.

Показники досліджуваних студентів обох груп за шкалою внутрішньоособистісного аспекту емоційного інтелекту знаходяться на рівні вище середнього. Ми можемо говорити про досить високий розвиток розуміння себе, своїх емоцій та почуттів.

В структуру шкал міжособистісного та внутрішньоособистісного аспектів емоційного інтелекту входять більш вузькі за змістом субшкали. Для представлення результатів досліджуваних студентів за даними субшкалами результати були занесені нами до Рис. 3.4. та Рис 3.5.

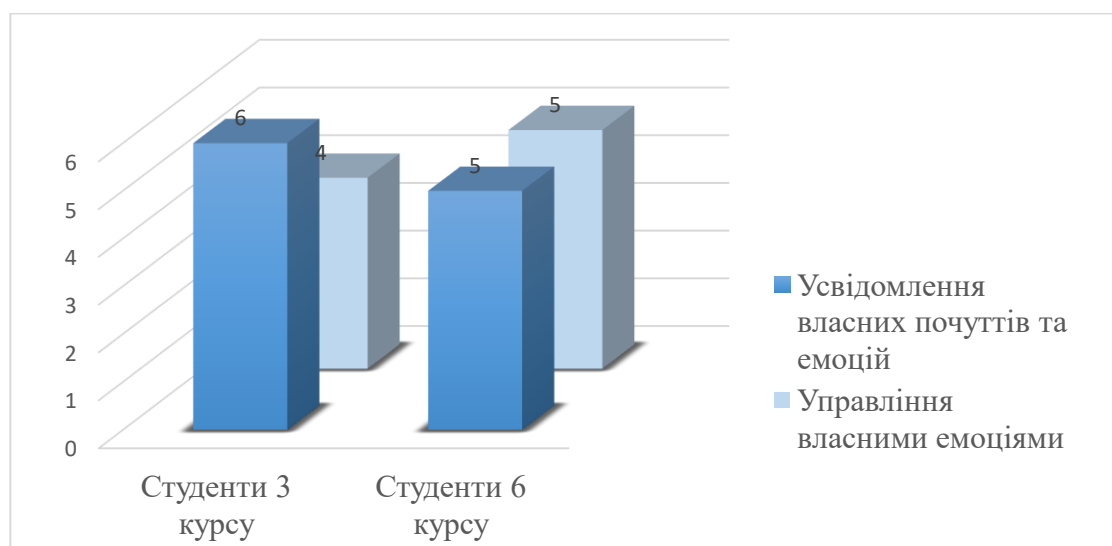

Рис. 3.4. Особливості внутрішнього особистісного аспекту ЕІ студентів

Згідно з показниками, зображеними на Рис. 3.4, ми можемо виділити наступні особливості внутрішньоособистісного аспекту емоційного інтелекту досліджуваних студентів-психологів.

Для студентів 3 курсу характерне деяке превалювання навичок усвідомлення власних емоцій над навичками їхнього контролю. За результатами дослідження зрозуміло, що студенти 3 курсу мають середній рівень розвитку навичок розпізнавання

емоцій, ідентифікування власного стану, але ще не до кінця розуміють, яким чином вони можуть цей стан контролювати.

У студентів 6 курсу показники розподілені більш рівномірно за субшкалами «усвідомлення власних почуттів та емоцій» та «управління власними емоціями». В обох випадках у цих студентів діагностовано середній рівень. Можемо зазначити, що розвиток даного аспекту емоційного інтелекту відбувається у психологів-старшокурсників більш рівномірно.

За результатами, зображеними на Рис.3.5, ми можемо виділити наступні особливості міжособистісного аспекту емоційного інтелекту досліджуваних студентів-психологів.

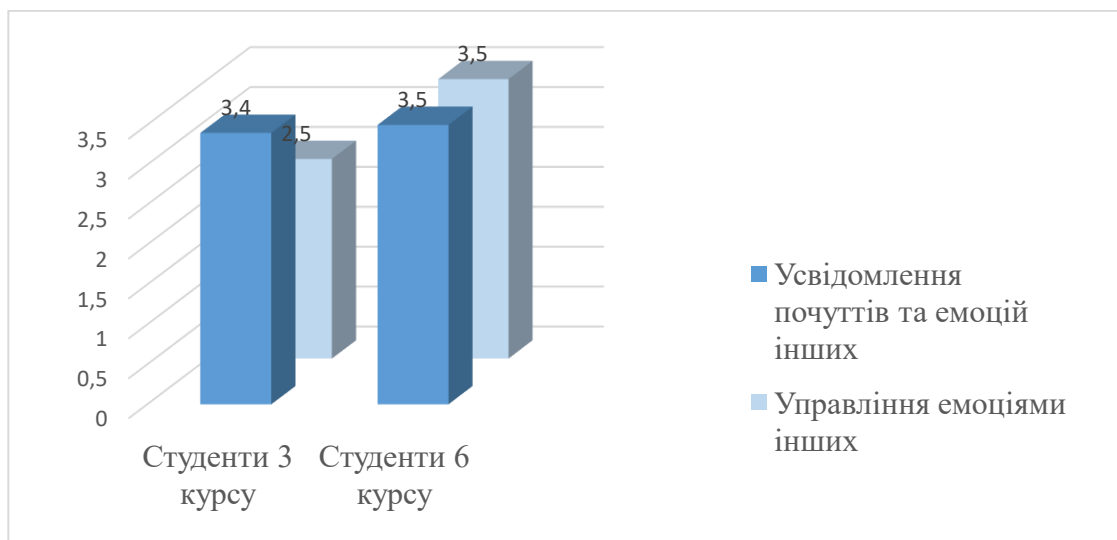

Рис. 3.5. Особливості міжособистісного аспекту ЕІ студентів

Для студентів 3 курсу знову ж таки характерне превалювання процесу усвідомлення над процесом управління. Студенти-психологи 3 курсу проявляють рівень нижче середнього в обох випадках, але все ж на порядок більше розвиненим компонентом є саме усвідомлення, розуміння емоцій іншої людини.

Для студентів 6 курсу характерне рівномірне розподілення показників за субшкалами «усвідомлення почуттів та емоцій

інших» та «управління емоціями інших». В обох випадках дані показники знаходяться на рівні нижче середнього, тобто ми можемо говорити про характерні для психологів-старшокурсників невисокі здібності у розумінні та управління емоціями й почуттями інших людей.

Слід зазначити, що емоційний інтелект є одним із компонентів, що складають основу професійної компетентності психологів, тож перспективним напрямком розвитку емоційного інтелекту студентів 6 курсу є зміцнення навичок усвідомлення інших людей. Для студентів 3 курсу перспективним напрямком розвитку є зміцнення навичок управління і власними емоціями, і емоціями інших людей.

Надалі нами було проведено порівняльний аналіз показників емоційного інтелекту студентів 3 та 6 курсів. Результати дослідження були занесені нами до Таблиці 3.7.

За результатами порівняльного аналізу показників EI студентів 3 та 6 курсів не було виявленого жодного статистично значущого показника. Тож ми можемо говорити про однаковий рівень розвитку емоційного інтелекту як студентів старших, так і студентів молодших курсів факультету психології.

Таблиця 3.7

Результати порівняльного аналізу показників емоційного інтелекту студентів

Показники	U	p
Інтегральний показник EI	369	<0,005
Внутрішньоособистісний показник EI	345	<0,005
Міжособистісний аспект EI	280,5	<0,005

3.4. Виявлення взаємозв'язку толерантності до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом майбутніх психологів

На останньому етапі нашої роботи нами було досліджено взаємозв'язок толерантності до невизначеності та соціального й емоційного інтелекту студентів-психологів 3 та 6 курсів.

Результати дослідження взаємозв'язку толерантності до невизначеності та соціального інтелекту досліджуваних студентів занесено нами до Таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Взаємозв'язок толерантності до невизначеності та соціального інтелекту студентів

	Вербальний соціальний інтелект	Невербальний соціальний інтелект	p
Толерантність до невизначеності (методика Корнілової)	0,789*	0,647	$\leq 0,01$
Інтолерантність до невизначеності	0,463	0,312	$\leq 0,01$
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	0,364	0,125	$\leq 0,01$
Толерантність до невизначеності (методика Маклейн)	0,665*	0,609	$\leq 0,01$

За результатами аналізу взаємозв'язку толерантності до невизначеності та рівня соціального інтелекту досліджуваних студентів майбутніх психологів виявлено наступні статистично значущі показники.

Виявлено статистично значущі показники кореляції загального показника толерантності до невизначеності за двома використаними методиками та рівнем вербального соціального інтелекту. Завдяки чого, ми можемо зробити висновки, що рівень толерантності до невизначеності залежить від того, яким чином людина здатна діяти відносно ситуації. Якщо рівень вербально соціального інтелекту буде більш низьким, ми можемо говорити про неможливість людини розуміти нову для неї ситуацію та моментально приймати рішення відносно нових форм та правил, відповідно ми говоритимемо про низький рівень толерантності до невизначеності, як у випадку із досліджуваними студентами 3 курсу. В іншому випадку, високі показники розвитку навичок студента діяти відносно ситуації будуть говорити про високі показники толерантності до невизначеності, як у випадку із студентами 6 курсу.

Виявлено статистично значущі показники кореляції загального показника толерантності до невизначеності за двома використаними методиками та рівнем невербального соціального інтелекту. Можемо говорити про те, що рівень толерантності до невизначеності залежить від того, яким чином людина розуміє поведінку інших та власну поведінку. Високий рівень невербального соціального інтелекту буде обумовлювати високий рівень толерантності до невизначеності як здатності людини навіть за невизначених умов.

Надалі нами було проаналізовано зв'язок толерантності до невизначеності та компонентів емоційного інтелекту у

досліджуваних студентів – майбутніх психологів. Результати кореляційного аналізу було занесено нами до Таблиці 3.9.

За результатами кореляційного аналізу показників толерантності до невизначеності та емоційного інтелекту студентів-психологів виявлено статистично значущі показники взаємозв'язку загального рівня толерантності до невизначеності та загального інтегрального показника емоційного інтелекту студентів психологів.

Ми можемо говорити про те, що студенти психологи, які мають вищий рівень емоційного інтелекту (за результатами діагностики, вищий рівень визначено у студентів 6 курсу) та більш схильні до розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, схильні мати більш високий рівень толерантності до невизначеності.

Таблиця 3.9

Взаємозв'язок толерантності до невизначеності та емоційного інтелекту студентів

	Інтегральний показник EI	Внутрішньо-особистісний аспект EI	Між-особистісний аспект EI	p
Толерантність до невизначеності (методика Корнілової)	0,647*	0,028	0,308	≤0,01
Інтолерантність до невизначеності	0,044	0,057	0,147	≤0,01
Міжособистісна толерантність до невизначеності	0,214	0,347	0,223	≤0,01

Завершення таблиці 3.9

Толерантність до невизначеності (методика Маклейна)	0,711*	0,095	0,382	≤0,01
---	--------	-------	-------	-------

У зворотному випадку, більш низькі показники емоційного інтелекту (за результатами діагностики більш низькі показники виявлені у студентів 3 курсу), будуть обумовлювати більш низький рівень толерантності до невизначеності.

Висновки до третього розділу

На першому етапі нашого дослідження нами був проведений аналіз рівня толерантності до невизначеності студентів – майбутніх психологів. Методика «Толерантність до невизначеності» Т.В. Корнілової нам показала, що у студентів 6 курсу мають середній рівень толерантності до невизначеності. Це говорить про те, що студенти в цілому готові до сприйняття нового та незвіданого, часто живуть та працюють в атмосфері невизначеності, але готові вчитися новому. При цьому дана методика показала, що студенти 3-го курсу мають низький рівень толерантності. Це говорить про те, що дана група людей потребують визначеності у відносинах, у роботі, у навчанні. Щодо показника інтолерантності, то у студентів 6 курсу визначився середній рівень інтолерантності. Це свідчить про те, що студенти у певних сферах життя, роботи, навчання та інших ситуаціях прагнуть визначених рамок, норм та правил. У студентів 3 курсу рівень інтолерантності до невизначеності виявився високим. Такі студенти потребують ясності, впорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності. Аналіз

показників міжособистісної інтолерантності до невизначеності показав, що студенти як 3 так і 6 групи мають середній рівень.

Методикою «Толерантність до невизначеності» Д. Маклейн в адаптації Е.Н. Осіна підтвердила наявність середнього рівня толерантності до невизначеності у студентів 6 курсу. Також підтвердився низький рівень толерантності до невизначеності у студентів 3 курсу. За результатами порівняльного аналізу було виявлено три статистично значущі показники. Статистично значущі показники відмінності було визначено між показниками толерантності до невизначеності за методикою «Толерантність до невизначеності» Т.В. Корнілової. Визначено, що студенти 6 курсу мають більш високий рівень толерантності до невизначеності. Статистично значущі показники виявлені у показниках інтолерантності до невизначеності. Студенти 3 курсу мають більш високі показники інтолерантності. Визначено статистично значущий показник відмінності у показниках толерантності до невизначеності за методикою «Толерантність до невизначеності» Д.Маклейн в адаптації Е.Н. Осіна.

На другому етапі дослідження був проведений аналіз рівня соціального інтелекту у студентів, які приймали участь у дослідженні. Методика оцінки соціального інтелекту С.В. Соловйова виявила, що студенти 3 та 6 курсу мають середній рівень соціального інтелекту, як вербального так і не вербального. Студентів 6 курсу мають показник вербального і невербального соціального інтелекту середній. Це означає, що студенти-старших курсів зможуть високо оцінити та проаналізувати поведінку інших людей та дати об'єктивну оцінку своїй поведінці. А от студенти 3 курсу мають рівень вербального і невербального соціального інтелекту нижче

середнього. Це свідчить про те, що людям з таким рівнем соціального інтелекту може вдаватися досить важко зрозуміти або дати аналіз певних ситуацій, або певних людей, а є такі, поведінку яких зрозуміти виявляється легше. За результатами порівняльного аналізу було виявлено статистично значущі показники відмінності вербального та невербального соціального інтелекту. За результатами дослідження визначено, що рівень вербального та невербального соціального інтелекту студентів 6 курсу є вищим за показники студентів-психологів 3 курсу.

На третьому етапі ми провели дослідження на виявлення особливості емоційного інтелекту досліджуваних студентів, за допомогою методики Манойлова М.О. Нам вдалося визначити, що інтегральні показники емоційного інтелекту двох досліджуваних груп студентів знаходяться на рівні вище середнього. Такі показники говорять про достатньо високу розвиненість одного компонента емоційного інтелекту та не завершений процес формування іншого. Показники досліджуваних студентів обох груп за шкалою міжособистісного аспекту емоційного інтелекту знаходяться на рівні середнього. Ми можемо зробити висновок про недостатню сформованість навичок усвідомлення почуттів та емоцій інших людей. Показники досліджуваних студентів обох груп за шкалою внутрішньоособистісного аспекту емоційного інтелекту знаходяться на рівні вище середнього. Ми можемо говорити про досить високий розвиток навичок розуміння себе, своїх емоцій та почуттів. За результатами порівняльного аналізу показників ЕІ студентів 3 та 6 курсі не було виявлено жодного статистично значущого показника.

На четвертому етапі нами було виявлено статистично значущі показники кореляції загального показника толерантності до невизначеності за двома використаними методиками та рівнем вербального соціального інтелекту. На наш погляд це пов'язано з тим, що рівень толерантності до невизначеності залежить від того, яким чином людина здатна діяти відносно ситуації. Виявлено статистично значущі показники кореляції загального показника толерантності до невизначеності за двома використаними методиками та рівнем невербального соціального інтелекту. На нашу думку це пов'язано з тим, що рівень толерантності до невизначеності залежить від того, яким чином людина розуміє поведінку інших та власну поведінку. За результатами кореляційного аналізу показників толерантності до невизначеності та емоційного інтелекту студентів-психологів виявлено статистично значущі показники взаємозв'язку загального рівня толерантності до невизначеності та загального інтегрального показника емоційного інтелекту студентів-психологів. На нашу думку, це пов'язано з тим, що рівень толерантності до невизначеності може бути обумовленим загальною здібністю до розпізнання емоцій інших, таким чином будуючи для себе більш зрозумілу та визначену ситуацію.

ВИСНОВКИ

1. Толерантність до невизначеності являє собою складний феномен та є властивістю особистості, яка дозволяє їй адаптуватися до ситуацій невизначеності та успішно в них діяти. Також визначено, що соціальний інтелект – це здібність, що забезпечує успішну взаємодію людини з іншими людьми, вміння розуміти власні емоції та емоції інших людей та прогнозувати соціальну поведінку.
2. Виявлено, що більшість студентів 3 курсу мають низький рівень толерантності до невизначеності, а 6 курсу – середній, а рівень інтолерантності до невизначеності у студентів 3 курсу є високим, а у студентів 6 курсу – середній. Це говорить про те, що толерантність до невизначеності розвивається з віком, і можливо, саме навчання у ВНЗ є однією з важливих умов цього розвитку.
3. Виявлено, що студенти 3 та 6 курсу мають середній рівень соціального інтелекту, як вербального так і не вербального та можемо зробити висновок про недостатню сформованість навичок усвідомлення почуттів та емоцій інших людей.
4. На етапі математичного аналізу емпіричних даних, а саме кореляційного аналізу визначено статистично значущі показники взаємозв'язки показника толерантності до невизначеності та рівнем вербального соціального інтелекту. Зроблено висновок про те, що рівень толерантності до невизначеності залежить від того, яким чином людина здатна діяти відносно ситуації.
5. Також виявлено статистично значущі взаємозв'язки показника толерантності до невизначеності та рівнем невербального соціального інтелекту. Зроблено висновок про

те, що рівень толерантності до невизначеності залежить від того, яким чином людина розуміє поведінку інших та власну поведінку.

6. Також на даному етапі виявлено статистично значущі взаємозв'язки загального рівня толерантності до невизначеності та загального інтегрального показника емоційного інтелекту студентів-психологів. Зроблено висновки про те, що рівень толерантності до невизначеності може бути обумовленим загальною здібністю до розпізнання емоцій інших, таким чином будуючи для себе більш зрозумілу та визначену ситуацію.

Отже, мету дослідження про визначення особливостей зв'язку толерантності до невизначеності із соціальним та емоційним інтелектом майбутніх психологів – студентів різних курсів факультету психології, досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Баева И.А. Экстримальная ситуация в контексте психологии безопасности /И.А. Баева // Психологический журнал. -2008.- №4. –С. 110-124.
- 2.Бусыгина И.С. Внутриличностные ресурсы стрессоустойчивости личности / И.С. Бусыгина, Е.В. Распопин// Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология». -2013. – Т.6, №2. – С. 93-96.
- 3.Бутенко Т.П. Субъективная неопределенность жизненных ситуаций: когнитивно-эмоциональные оценки и стратегии поведения: дисс. ...канд.психолог. наук: 19.00.01/ Т.П.Бутенко. –М., 2009.-278с.
- 4.Быкова Н.Л. Мета-компетенция толерантности к неопределенности как залог успешного профессионального обучения студентов /Н.Л.Быков, А.Н. Фомина//Высшее гуманитарное образование XXI века: проблемы и перспективы. -2015. – С.76-80.
- 5.Гусев А.И. К проблеме измерения толерантности к неопределенности / А.И.Гусев// Практична психологія та соціальна робота. -2007. -№1- С.21-28.
- 6.Гусев А.И. Новые реалии повседневности: смена фокуса/ А.И. Гусев// Экология новой повседневной жизни в изменяющемся мире: Материалы II Майского форума ученых и практиков «Экопсихея», (Киев, 12-13 мая 2012г.) –Киев, 2012. – С.14-15.
- 7.Гусев А.И. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала /А.И. Гусев// Личностный потенциал: структура и диагностика. –М.: Смысл, 2011. С.300-330.

8.Гусев А.И. До проблеми формування та розвитку толерантності до невизначеності / А.И. Гусев// Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічна наука. -2011. - №17(41), ч.1. – С.165-170.

9.Гусев А.И. Развитие толерантности до невизначеності у студентів-психологів //Актуальні проблеми психології. -2015. -№12, Вип. 21. – С.105-114.

10.Дубенцов М.И. Категория неопределенности в психологической науке и профессиональном самоопределении личности [Электронный ресурс] /М.И.Дубенцов // Современные научные исследования и инновации. -2011.- №6.- Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2011/10/3078>

11.Карпов А.В. Психология принятия решения в профессиональной деятельности /А.В. Карпов. –М.:ИП АН СССР, 1991. – 180 с.

12.Кондрашихина О.А. Оценка способности личности к конструктивной активности в условиях неопределенности (в контексте профессиональной подготовки психологов) /О.А. Кондрашихина //Горизонты образования. -2010. -№2. – С. 37-43.

13.Корнилова Т.В. Новый опросник толерантности-интолерантности к неопределенности /Т.В. Корнилова // Психологический журнал. – 2010. –Т.30, №6. – С.45-52.

14.Корнилова Т.В. Принцип неопределенности в психологии выбора и риска [Электронный ресурс]// Психологические исследования. – 2015. –Т.8, №40. –С.3 URL: <http://psystudy.ru>.

15.Корнилова Т.В. Психология риска и принятия решений / Т.В. Корнилова. –М.: Аспект Пресс, 2003. -242с.

16.Корнилова Т.В. Толерантность к неопределенности и креативность у преподавателей и студентов / Т.В. Корнилова, С.Д. Смирнов // Вопросы психологии – 2012. -№2. – С.117-126.

17.Лазо Н.Н. Личностный потенциал лиц, осуществляющих руководство в образовании (на примере толерантности к неопределенности) / Н.Н. Лазо // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. -2015. - №43. –С.12-17.

18.Леонтьев Д.А. Вызов неопределенности как центральная проблема психологии личности [Электронный ресурс]// Психологические исследования. – 2015. –Т.8, №40. – С.3 URL: <http://psystudy.ru>.

19.Луковицкая Е.Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Е.Г. Луковицкая. – СПб., 1998. -16 с.

20.Лущикова Д.В. Психологічні складові схильності особистості до самозмінювання: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 /Д.В. Лущикова. – Одеса, 2009. – 240 с.

21.Ляжко А. М. Взаимосвязь толерантности к неопределенности с показателями жизнестойкости у студентов – медиков / А.М. Ляжко, О.В. Сысоев // Форум молодых ученых. – 2018. – №. 1. – С. 687-691.

22.Львова Е. Н. Личностное опосредование выбора стратегий совладания в ситуации неопределенности: 19.00.01: дис. .. канд. психол. наук: 19.00.01/ Е.Н. Львова. - Москва, 2017. - 290с.

23.Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К.: КММ, 2006. – 240 с.

24.Малахова С.И. Связь психометрического интеллекта с личностной саморегуляцией у студентов: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 /С.И. Малахова. - Москва. 2015. – 23с.

25.Мириманова М. С. Воспитание толерантности через социокультурное взаимодействие / М.С. Мириманова, А.С. Обухов // Развитие исследовательской деятельности учащихся : метод, сб. / сост., ред. А.С. Обухов. - М.: Народное образование, 2001. - С. 88-98.

26.Новикова М.А. Самооценка интеллекта в связях с факторами принятия неопределенности (у студентов ВУЗов): 19.00.07: автореф. дис. ... канд. психол. наук:19.00.01 / М.А. Новикова. - Москва. 2013. – 23с.

27.Носенко Е., Шаповал М. Толерантність до невизначеності як системоутворювальний особистісний чинник творчої обдарованості / Е.Носенко, М.Шаповал //Психологія і суспільство. – 2002. – №. 1 (7). – С. 97-106.

28.Одинцева Е.Ю. Связь толерантности к неопределенности с жизнестойкостью и креативностью (на материале подросткового возраста) [Электронный ресурс] / Е. Ю. Одинцева // Молодежь и наука: 50 сборник материалов IX Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых с международным участием, посвященной 385-летию со дня основания г. Красноярск. - Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2013. - Режим доступа: <http://conf.sfukras.ru/sites/mn2013/section084.html>

29.Осин Е.Н. Факторная структура версии шкалы общей толерантности к неопределённости Д. Маклейна / Е. Н. Осин // Психологическая диагностика. – 2010. - №2. - С. 65-86.

30.Павленко Г.В. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів / Г. В. Павленко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2019. – Том 7, Вип. 47. – С. 208–219.

31.Павлова Е.М. Креативность и эмоциональный интеллект в структуре интеллектуально-личностного потенциала: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Е.М. Павлова. - Москва. 2015. – 23с.

32.Пічурін В. В. Толерантність до невизначеності як складова психологічної готовності студентів до професійної діяльності і її формування в процесі фізичного виховання //Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2015. – №. 3 (2). – С. 260-264.

33.Полуянова А. И., Семенова Г. В. Самоотношение у студентов выпускных курсов с разным уровнем толерантности к неопределенности / А.И. Полуянова, Г.В. Семенова // Психология стресса и совладающего поведения: вызовы, ресурсы, благополучие. – 2019. – С. 399-402.

34.Санников А.И. Психология принятия жизненных решений личностью: дисс. ... докт. психол. наук:19.00.01/ А.И. Санников. – Одесса. 2016. – 508с.

35.Соломіна Г. В. Толерантність до невизначеності як показник когнітивного стилю керівників загальноосвітнього навчального закладу / Г. В. Соломіна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету : 51 збірник наукових праць. Серія: Психологічні науки. – 2017. - Вип. 94. - Т. 2. – С .175-179.

36.Стернберг, Р. Дж. Практический интеллект [Текст] / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

37.Томаржевська І. Теоретичний аналіз психологічного феномену толерантності до невизначеності / І. Томаржевська //Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2018. – №. 3. – С. 43-46.

38.Хілько С. О. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів : автореф. дис. ... психол. наук : 19.00.07/ С. О. Хілько. – Київ, 2018. – 22с.

39.Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная; 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

40.Чигринова И. А. Связи ригидности, толерантности к неопределенности и уровней нравственного самосознания личности с академической успеваемостью студентов / И.А. Чигринова, М.А. Новикова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. – 2014. – №. 2. – С. 78-83.

41.Чигринова И.А. Интеллектуальная и ценностная регуляция личностного выбора (на материале моральных дилемм): автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ И.А. Чигринова. - Москва. 2015. – 23с.

42.Чумакова М.А. Личностные предпосылки рационального выбора в неопределенности: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / М.А. Чумакова. - М., 2010. - 29 с.

43.Шапошник Д. О. Психологічні детермінанти самоефективності особистості //Вісник Харківського

національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія. – 2011. – №. 48. – С. 37-40.

44.Юртаева М. Н. Исследование когнитивных и личностных особенностей толерантности к неопределенности / М.Н. Юртаева // Точка зрения. – 2010. – №. 8. – С. 71 – 79.